

II. Говорни чинови

1. Увод

Говорни чинови су значајна тема у прагматици, али теорија говорних чинова није настала у окриљу лингвистике. Њени творци били су филозофи, пре свих Џон Остин (John L. Austin) и Џон Серл (John Searle). Да би се то разумело, потребно је знати нешто о околностима у којима је ова теорија настала.

Између два светска рата у филозофији је био утицајан правац који се обично означава као **логички позитивизам** или **логички емпиризам**. Логички позитивисти/емпиристи бавили су се питањима сазнања и филозофије науке и трагали су за начином да се филозофски метод учини једнако ригорозним и прецизним као метод природних наука. За разлику од природних наука, које располажу развијеним формалним језиком математичких симбола и формула, филозофија, као и друштвене и хуманистичке науке уопште, у излагању и анализи проблема служи се природним, људским језиком, који се, бар из перспективе метода природних наука, може чинити несавршеним средством (дозвољава двозначност, недореченост, нејасноће, синонимију итд.). Логички позитивисти настојали су да премосте овај јаз тако што би јасно раздвојили исказе који су когнитивно релевантни од оних који то нису. Вођени тим настојањем формулисали су тзв. **верификационистичку тезу**, по којој су когнитивно релевантни (= једино вредни истраживања на ком треба заснивати теорију сазнања) само они искази чија се тачност може недвосмислено утврдити, верификовати. Из такве перспективе, разумети значење неког исказа значи разумети услове под којима је он тачан. Ако пак такве услове не можемо описати и неком исказу не можемо приписати истиносну вредност, онда он уопште није когнитивно релевантан, а такви искази за филозофију нису важни, без обзира на то каква им је функција.

Теорија говорних чинова настаје у оваквом контексту и може се сматрати критичком реакцијом на логички позитивизам.

2. Појам говорног чина. Аспекти говорног чина.

Полазна тачка Остинове критике логичког позитивизма јесте увид да се многим сасвим уобичајеним, свакодневним исказима уопште не може приписати истиносна вредност:

- (1) Колико је сати?
- (2) Изађи напоље.
- (3) Хвала ти.

Упркос томе, они су вредни проучавања, јер показују да функција језика није само у томе да се њиме саопштавају информације. Исказима попут (1)–(3) не износе се тврдње нити обавештења; они служе томе да се њима *дела*, да се нешто практично *учини* – затражи информација (1), испостави захтев (2) или изрази одређено расположење одн. осећање (3).

На основу оваквих запажања Остин је формулисао дистинкцију између **констатива** и **перформатива** (в. Остин 1962: 5–11). **Констативи** су искази којима се нешто саопштава или тврди – они износе неку информацију и могуће им је приписати истиносну вредност, тј. проценити их као тачне или нетачне. **Перформативи** пак не служе да се њима изнесе информација (или не служе само томе), већ да се постигне некакав практичан ефекат. Погледајмо примере.

- (4) Јануар је први месец у години.

- (5) Први светски рат је почео 1914.
- (6) Живим у Доситејевој улици.
- (7) Данас је недеља.
- (8) Склони се!
- (9) Да нам се брзо вратиш!
- (10) Проглашавам вас мужем и женом.
- (11) Обећавам да се ово неће поновити.

Примерима (4)–(7) саопштавају се информације и за сваки од тих исказа могуће је рећи да ли је тачан или није, тј. приписати им истиносну вредност. Са примерима (8)–(11) ствари стоје другачије. Исказом у примеру (8) говорник се подстиче да поступи на одређени начин, у примеру (9) износи се жеља која се односи на неко будуће стање, у примеру (10) говорник својом објавом мења статус оних којима се обраћа, тј. успоставља одређени однос између њих, а у примеру (11) преузима на себе обавезу да се у будућности понаша на одређени начин.

Ни у једном од ових случајева говорников циљ није да изнесе информацију, да опише некакво стање ствари у свету, већ да нешто практично учини, да својим речима некако *делује* на своје окружење. То се види и по томе што је примерима (8)–(11) тешко или сасвим немогуће приписати истиносну вредност. Примери (10) и (11) имају граматички облик обавештајних реченица, којима је, у принципу, могуће приписивати вредност тачно/нетачно, али у конкретним примерима то не би имало много смисла, јер њихова сврха, као што смо рекли, није да неки садржај просто *изнесу*, него да се њиховим изговарањем изврши некаква практична функција. Никада, на пример, на исказе попут (10) и (11) не бисмо одговорили са *Тачно!* или *Нетачно!*, док би у примерима (4)–(7) то било сасвим прихватљиво. Примерима (8) и (9) чак ни формално не би било могуће приписати истиносну вредност: заповест (8) и жеља (9) могу се, на пример, процењивати као оствариви или неоствариви, али не као тачни или нетачни.

Међутим, строгим раздвајањем констатива и перформатива превиђа се једна битна чињеница. Наиме, немају само перформативи вредност практичног чина: и само саопштавање информације је некакав комуникативни, говорни чин, који има и практичне последице: када неком нешто саопшtimo, променили смо његово знање о некој ствари. То значи да сваки исказ, био он констатив или перформатив, јесте **говорни чин**, тј. комуникативни акт којим се нешто у свету мења, који, дакле, има некакву практичну, перформативну вредност. Остин (1962: 132–139) ово и сам примећује и увиђа да би, уместо да се констативи и перформативи супротстављају једни другима, прецизније било рећи да су сви искази перформативи (у том смислу да се њима нешто практично чини), а да су констативи само врста перформатива, специфична по томе што служи да се њоме саопшти нека чињеница или тврдња (те је зато могуће процењивати их као тачне или нетачне).

Појам говорног чина омогућава нам да објаснимо чињеницу да се искази који су формално идентични могу употребити са потпуно различитим комуникативним сврхама. Тако исказ *Пада киша*, у зависности од ситуације у којој је изговорен, може бити говорни чин обавештења (12), упозорења/савета (13) или захтева (14):

- (12) – Како је напољу?
– **Пада киша.**
- (13) – Одох ја, здраво.
– **Пада киша.** [= Узми кишобран]
- (14) – Још ниси кренуо?
– **Пада киша.** [= Дај ми кишобран]

Иако је, дакле, у питању иста *реченица*, конкретним *исказима* састављеним од те реченице могу се извршити различити *говорни чинови*. Према теорији говорних чинова, сваки говорни чин има три различита аспекта, лица или нивоа: (1) **локуцију** или **локуциони чин**, (2) **илокуцију**, **илокуциони чин** или **илокуциону снагу** и (3) **перлокуцију**, **перлокуциони чин** или **перлокуционо дејство**.

Локуциони чин је сам чин изговарања, тј. формирања језичке јединице која чини исказ – на пример, процес формирања исказа који се састоји од реченице *Пада киша*. Да бисмо могли да изговоримо неки исказ, треба најпре да познајемо одређени језик – дакле, да владамо његовим фонолошким системом (да будемо способни да на одговарајући начин артикулишемо низ гласова), лексичким и морфосинтаксичким системом (да знамо речи и владамо правилима њиховог комбиновања), и семантичко-прагматичким принципима (да разумемо значење формиране реченице у начелу, као и у конкретном контексту). Укратко, да бисмо извели локуциони чин, треба да знамо одређени језик и будемо когнитивно способни да комуницирамо.

Илокуциони чин или **илокуциона снага** исказа јесте сврха коју неки исказ има у конкретном случају. У претходним примерима та конкретна сврха је у једном случају обавештење, у другом упозорење/савет, а у трећем захтев. Дакле, кад одређујемо неки говорни чин као обавештење, питање, заповест итд., ми га заправо именујемо према томе коју илокуциону снагу има.

Перлокуциони чин или **перлокуционо дејство** јесте ефекат који говорни чин постиже или треба да постигне код онога коме је упућен. Ако саговорнику, на пример, кажемо *Додај ми со*, илокуциона снага тог исказа је *захтев*, а његово перлокуционо дејство је ефекат тог захтева, тј. чин којим нам саговорник додаје со. Наравно, за разлику од илокуционог чина, који је под контролом говорника, перлокуционо дејство не мора се увек поклапати са говорниковим намерама. На пример, говорнику со може додати не саговорник коме се обратио, него неко други, коме је, рецимо, у том тренутку лакше да то учини; то је и даље перлокуционо дејство говорниковог захтева, иако је говорникова намера била другачија.

3. Перформативни глаголи. Хипотеза о перформативности.

Искази у примерима (8)–(11) из претходног одељка разликују међусобно се по једном критеријуму: у примерима (10) и (11) употребљен је глагол којим се именује врста говорног чина који је извршен: у примеру (10) говорник нешто *проглашава*, а у примеру (11) *обећава*. За разлику од тога, у примерима (8) и (9) врста говорног чина није именована глаголом, већ о томе који је говорни чин у питању закључујемо на основу граматичких фактора (глаголског облика, синтаксичке конструкције и сл.), типичног контекста у ком би овакви искази били употребљени итд. Стога се искази попут оних у примерима (10) и (11) називају и **експлицитним перформативима**, јер је у њима перформативност експлицирана глаголом, а они у примерима (8) и (9) **имплицитним перформативима**.

Глаголи употребљени у експлицитним перформативима специфични су по томе што се радња коју означавају извршава самим чином изговарања тих глагола. Другим речима, чин обећавања извршава се просто тако што изговоримо *Обећавам...*, и самим изговарањем садржаја обећања у наставку сматра се да смо нешто обећали. Чин *проглашавања* извршава се самим тим што изговоримо *Проглашавам...* Овакви глаголи називају се **перформативним глаголима**. Користећи терминологију теорије говорних чинова, перформативни глаголи могли би се дефинисати као глаголи којима се експлицира илокуциона снага неког исказа, тј. којима се може именовати говорни чин који је неким исказом извршен.

За многе говорне чинове постоји типичан перформативни глагол, којим се могу експлицирати. На пример, од имплицитног перформатива из примера (8) могао би се направити експлицитни перформатив, тако што би се употребио одговарајући перформативни глагол:

(15) **Захтевам** да се склониш!

Осим глагола *обећавати*, *прогласити*, *захтевати* постоје и многи други перформативни глаголи:

(16) **Поздрављам** све присутне!

(17) **Одричем се** своје жене Персе и дугове њене **не признајем**.

(18) **Извињавам** ти се због свега.

(19) **Молим** те да ме саслушаш.

(20) **Кунем се** да ћу говорити истину.

(21) **Наређујем** вам да ми покажете те документе!

(22) **Обавештавам** вас да је прослава у суботу.

(23) **Тврдим** да је батлер убица.

Треба имати на уму да перформативни глаголи не морају увек бити перформативно употребљени. Они се могу употребити и неперформативно, онда кад се њима не обавља говорни чин који именују, него се само говори о њему:

(24) Док **је** председник **поздрављао** присутне, из публике су севали блицеви.

(25) Годинама му се **извињава**, иако му ништа није урадио.

(26) **Одрећи ћу** те се преко новина ако тако наставиш.

(27) **Наређујте** им све док не послушају.

Иако глаголи *поздрављати*, *извињавати се*, *одрећи се* и *наређивати* јесу перформативни глаголи, као што смо видели у претходној групи примера, у примерима (24)–(27) они нису употребљени перформативно. Другим речима, исказом у примеру (24) нико се не поздравља, исказом у примеру (25) нико не исказује жаљење итд.

У типичном случају, перформативни глагол је употребљен перформативно ако њиме говорник означава говорни чин који изводи у тренутку говорења – дакле, мора бити у првом лицу једнине апсолутног презента, као што је случај у примерима (10)–(11) и (15)–(23). Кад се њима само описују поступци других особа или догађаји из прошлости или будућности, хипотетичке ситуације и сл., као у примерима (24)–(27), онда они нису употребљени перформативно.

У погледу граматичког облика у ком се перформативни глагол може употребити перформативно постоје, међутим, и изузеци. Осим првог лица једнине апсолутног презента, перформативна употреба могућа је и у неким другим облицима:

а) Кад говорник сопствене поступке конвенционално означава неким другим обликом, а не 1. л. јд., нпр. кад користи тзв. ауторско „ми“:

(28) **Прихватамо** ове приговоре, али ипак сматрамо да наша анализа може донети неке корисне резултате.

б) Кад се говори у име групе, перформативни глагол такође ће бити перформативно употребљен у 1. л. мн. (а не у 1. л. јд.):

(29) Зато **позивамо** г. Петровића да за своје оптужбе изнесе доказе.

в) Ако се перформативним глаголом изриче одлука иза које стоји нека институција или је ситуација из неког другог разлога веома формална, перформативни глагол може, уместо у 1. л. јд., бити употребљен у 2. или 3. лицу пасива, али је и тада перформативно употребљен:

- (30) Оптужени **се осуђује** на казну затвора...
- (31) **Моле се** путници са лета бр. ФР-3681 да се одмах јаве...
- (32) Овим **се ослобађате** [=ослобађам вас] свих обавеза према мени.
- (33) Овим **се обавештавате** да је за Вас приспела пошиљка...

С друге пак стране, већина глагола није перформативна, тј. уопште се не могу употребити перформативно, без обзира на облик, контекст итд. У следећим примерима различити глаголи употребљени су у 1. л. јд. презента, али нису перформативни, што се види по томе што се ни у једном случају именоване радње не догађају самом чињеницом да је неко употребио глагол *имати*, *радити*, *заљубљивати се* или *зарађивати*, као и по томе што се свака од означених ситуација догађа и ако се наведени искази уопште не изговоре:

- (34) **Имам** диплому.
- (35) **Радим** од јутрос.
- (36) **Заљубљујем се**.
- (37) **Зарађујем** 5000 евра месечно.

Како се врста говорног чина који се обавља неким исказом често може експлицирати перформативним глаголом, синтаксичар Џон Р. Рос (John R. Ross) дошао је на идеју да је појам перформативног глагола довољан да се објасни феномен говорних чинова (Рос 1970). По овој идеји, појам говорног чина и теорија говорних чинова уопште нам нису потребни, већ је довољно само претпоставити да у структури сваке реченице постоји одговарајући перформативни глагол. Чак и ако перформативни глагол није експлицитно употребљен, он је, сматра Рос, имплицитни део њене структуре, и то доказује тиме што се и искази у којима нема перформативног глагола могу преформулисати тако да се он употреби, а да значење остане исто:

- (38) Он је невин = **Тврдим** да је он невин.
- (39) Доћи ћу сутра = **Обећавам** да ћу доћи сутра.
- (40) Ти си крив за све! = **Оптужујем** те да си крив за све.
- (41) Дај ми то! = **Наређујем** ти / **Захтевам** да ми то даш.

Такође, кад се искази парафразирају на овај начин, увек се добија реченица која је по облику обавештајна, па се онда сваком исказу може приписати истиносна вредност. Ова идеја – да у основи сваког исказа стоји одговарајући перформативни глагол, којим се исказ може парафразирати – у теорији је позната као **хипотеза о перформативности**.

Један од проблема са хипотезом о перформативности лежи, међутим, у томе што постоје говорни чинови за које не постоји одговарајући перформативни глагол, као што су нпр. говорни чинови увреде:

- (42) Глуп си као ноћ!
- (43) *Вређам те да си глуп као ноћ.¹

Такође, истиносна вредност констатива са перформативним глаголом и без њега није иста (исказ *Он је невин* тачан је или нетачан независно од тога да ли је тачан исказ *Тврдим да је он невин*; детаљније о оваквим проблемима в. у Левинсон 1983: 256–258).

Најзад, иако се у већини случајева може рећи да у основи значе исто, варијанте исказа са перформативним глаголом и без њега нису прагматички еквивалентне, тј. могу имати битно различите функције у конкретном контексту, и то тако да се искази са перформативним глаголом по правилу доживљавају као експлицитнији, јачи, строжи

¹ Наравно, оваква реченица би се могла употребити, али не би могла имати илокуциону снагу увреде, већ би могла послужити само као *опис* онога што говорник чини.

итд. од оних без њега. *Обавештавам вас да је напољу хладно* далеко је формалније од *Напољу је хладно* и стога је прикладно само у специфичним околностима. *Захтевам да ми додаш нож* много је строже од *Додај ми нож*. Информацију о тачном времену типично ћемо затражити питањем *Колико је сати?*, док је експлицитно *Питам те колико је сати* могуће само ако нас саговорник игнорише, не чује и сл.

4. Услови прикладности

Овај одељак започећемо познатом репликом из драме *Балкански шпијун* Д. Ковачевића:

- (44) ИЛИЈА: Дакле, то ћеш им рећи, а они ће одлучити шта да раде [...] а пре тога, дођемо овде, Даница спреми ручак, позовемо и твог стрица, помириш се са Ђуром – **он ће ти опростити што те тукао** [...] (Д. Ковачевић, *Балкански шпијун*; истицање наше)

Илијина идеја да ће Ђура опростити оном кога је тукао *због тога што га је тукао* нужно изазива комичан ефекат. Може ли се ово објаснити из перспективе теорије говорних чинова? Замислимо исказ којим би се извршио говорни чин праштања какав најављује Илија:

- (45) Опраштам ти што сам те тукао.

На нивоу локуције нема проблема – исказ се састоји од исправно формиране реченице српског језика. На нивоу илокуције говорни чин треба да има вредност *опроштаја*; употребљен је и одговарајући перформативни глагол – *опраштати*. Па ипак, јасно је да са оваквим говорним чином опроштаја нешто није у реду – једноставно речено, иако је изговорио нешто што личи на опроштај, говорник није у позицији да било шта прашта. Постоје, дакле, околности у којима је неки говорни чин могућ и околности у којима његово вршење не делује оправдано.

Остин (1962: 13–24) у вези с овим примећује следеће: да би говорни чин био прикладан, уверљив, успешан, он мора испунити одређене услове. Говорник, на пример, не може изрећи пресуду ако није овлашћен да то уради, нити може нешто наредити ако нема одговарајућу моћ над саговорником. Дакле, за сваки говорни чин постоји скуп услова – **услова прикладности** – који морају бити испуњени да би говорни чин био уверљив и прикладан.

Остин је формулисао три услова прикладности (Остин 1962: 14–15):

- (А) (i) Мора постојати конвенционална процедура која има конвенционални ефекат.
(ii) Околности и особе морају бити одговарајуће, како је предвиђено процедуром.
- (Б) Процедура се мора извршити (i) исправно и (ii) потпуно.
- (В) Често:
(i) особе морају имати потребне мисли, осећања и намере, како је предвиђено процедуром; и
(ii) ако је предвиђено како се треба понашати након што се говорни чин изврши, онда се они којих се то тиче морају тако понашати.

На пример, ако судија на крају поступка каже *Проглашавам Вас кривим* неке ко уопште није оптужен, такав говорни чин пресуде није прикладан, јер се њиме крши Остинов услов А (ii). Из истих разлога не би био прикладан ни замишљени Ђурин опроштај из примера (45) – особа којој он опрашта није одговарајући „прималац“ опроштаја, јер му није учинила ништа нажао. Или, ако матичар на венчању изговори *Брак може да почне* или *Е сад сте венчани* уместо *Проглашавам овај брак склопљеним*,

он крши Остинов услов Б (i). Услов В (i) говорник крши ако, на пример, хвали некога за кога сматра да то уопште не заслужује или износи тврдњу за коју је сигуран да је нетачна итд.

Остинов ученик Џон Серл даље је разradio овај аспект теорије говорних чинова. По њему (Серл 1991 [1969]), постоје четири типа услова прикладности: (1) услов пропозиционог садржаја; (2) припремни услов; (3) услов искрености; и (4) суштински услов. Рецимо, ако говорник (Г) треба својим исказом (И) да обећа саговорнику (С) да ће извршити одређену радњу (Р), онда тај говорни чин мора испуњавати следеће услове прикладности (в. Серл 1991 [1969]: 114–120):

(1) **услов пропозиционог садржаја**: исказ мора да говори о некој будућој радњи Р, коју изводи Г (или је њено извођење под његовом контролом);

(2) **припремни услови**: (а) С би више волео да Г изведе Р него да не изведе Р и Г верује да је тако; (б) За Г и С није очигледно да би Г извео Р у сваком случају [= тј. и без обећања];

(3) **услов искрености**: Г намерава да изведе Р;

(4) **суштински услов**: сматра се да је Г изговарањем И преузео обавезу да изведе Р.

Дакле, да би обећање било прикладно, исказ којим се даје мора да говори о одговарајућем будућем говорниковом поступку (1); тај поступак мора бити нешто што саговорник и сам преферира и, такође, не би требало да буде нешто што говорник уобичајено чини (2); говорник мора искрено намеравати да испуни обећање (3); и, најзад, мора постојати сагласност да се самим изговарањем обећања говорник обавезао да га испуни (4).

Кад је реч о наређењу, услов пропозиционог садржаја захтева да се исказ којим се изводи говорни чин мора тицати неког (будућег) саговорниковог поступка. Припремни услов подразумева да говорник има одговарајући ауторитет одн. положај, који му омогућава да нешто наређује (нпр. затвореник не може наређивати чувару, већ само обрнуто). Услов искрености претпоставља да говорник заиста жели да саговорник уради оно што се од њега тражи, а не обрнуто, док се суштински услов тиче тога да се наређење сматра издатим тиме што га је говорник изговорио саговорнику.

5. Класификација говорних чинова

Остин је говорне чинове поделио на пет врста, илуструјући их перформативним глаголима којима се врше (Остин 1962: 150–163). Те врсте су: **вердиктиви** (нпр. *ослободити*, *проценити*, *оценити* и сл.), **егзерцитиви** (*захтевати*, *наредити*, *замолити*, *препоручити* итд.), **комисиви** (*обећати*, *заклети се*, *гарантовати* итд.), **експозитиви** (*тврдити*, *порицати*, *обавештавати* итд.) и **бехабитиви** (*извинити се*, *захвалити*, *честитати* и сл.).

Серл је критиковао Остинову класификацију, замерајући јој више ствари – пре свега, да не постоји доследан критеријум или скуп критеријума по којима је извршена, као и да је то првенствено класификација глагола, а не говорних чинова (в. Серл 1976: 7–10). Он је зато предложио сопствену поделу, која је и данас најшире прихваћена класификација говорних чинова. Ову класификацију Серл је извршио на основу следећих параметара:

Илокуциона поента (*Illocutionary point*). То је онај елемент илокуционе снаге који је заједнички за одређену групу говорних чинова. Нпр. за захтев, молбу, наређење, упутство итд. заједничко је да говорник својим исказом жели да подстакне саговорника на одређени поступак.

Смер прилагођавања/саображавања (*Direction of fit*). Овај параметар тиче се односа између речи и стварности. Код неких говорних чинова, као што су обавештења,

речи се прилагођавају стварности, тј. треба да изразе стварност; код неких других говорних чинова, као што су нпр. захтеви, стварност треба прилагодити изговореним речима.

Изражено психолошко стање. Сваким говорним чином изражава се неко психолошко стање – да говорник у нешто верује, да нешто намерава или жели итд. Притом, то стање се не мора тицати само говорника, већ и саговорника.

На овај начин Серл издваја пет врста говорних чинова.

Репрезентативи. Репрезентативима говорник изјављује да је нешто случај, тј. саопштава нешто за шта сматра да је истина; то је њихова илокуциона поента. Ова врста говорних чинова одговара ономе што је Остин изворно називао констативима (в. одељак 2). Типични репрезентативи су обавештења, изјаве, тврдње, објашњења, претпоставке и сл.:

(46) Зовем се Марија.

(47) Имам двадесет две године.

(48) Ово није хаљина.

(49) Није могао стићи тако брзо до нас.

(50) Код њих сигурно још пада киша.

Смер саображавања код репрезентатива је „речи према стварности“; то јест: речи се прилагођавају стварности, речи треба да изразе каква је стварност. Психолошко стање које изражавају репрезентативи може се окарактерисати као увереност – говорник је уверен да је нешто истина.

Серл (1976: 10–11) истиче да се репрезентативи међу собом могу разликовати према степену уверености: говорник може нешто износити као неспорну чињеницу, бити потпуно уверен (такав говорни чин бисмо најпре окарактерисали као обавештење), а може бити само делимично уверен (уп. нпр. разлику између примера (46) и (50)) или чак спекулисати без икаквог основа (у ком случају бисмо пре говорили о тврдњи или претпоставци, зависно од тога колико је говорник сигуран). Без обзира на ове разлике, Серл објашњава да се сви овакви говорни чинови и даље као група јасно разликују од говорних чинова као што су захтеви или обећања. Као најједноставнији тест за препознавање репрезентатива Серл наводи то да је за репрезентатив увек могуће рећи да је тачан или нетачан.

Директиви. Директивима говорник жели да постигне да саговорник нешто уради (илокуциона поента). Као и код репрезентатива, и овде су могуће разлике у степену: говорник може само позивати саговорника да нешто уради или му то предлагати, а може и захтевати или чак наређивати. Смер саображавања је супротан ономе код репрезентатива: овде је стварност та која треба да се прилагоди речима. Изражено психолошко стање је говорникова жеља, и то жеља усмерена на саговорника. Типични директиви су захтев, молба, предлог, позив, савет, наредба, заповест итд.:

(51) Затвори прозор.

(52) Да ли бисте ми додали оловку?

(53) Дођи да се мало испричамо.

(54) Добро се обуци.

(55) Излази напоље!

(56) Где је Пера?

Серл у директиве убраја и питања (56), јер је и њихова илокуциона поента у томе да се од саговорника тражи одређени поступак (да дâ одговор на питање). Ипак, треба

нагласити да се питања разликују од осталих директива по томе што имају специфична обележја (упитне речи, упитну интонацију, у неким језицима и посебан ред речи итд.).

Комисиви. Илокуциона поента комисива је у томе да се њима говорник обавезује на неки будући поступак (или низ поступака). Као и код директива, и овде стварност треба да се (у неком будућем тренутку) саобрази речима. Ипак, разлика је у томе што код комисива то саображавање треба да изведе говорник, док је код директива то саговорник. Психолошко стање које изражавају комисиви јесте спремност, решеност, тј. говорникова намера да нешто учини. Типичан комисив је обећање, а комисиви су такође и говорни чинови претње, опкладе и сл.:

- (57) Обећавам да се ово неће поновити.
- (58) Нећеш више изаћи из собе ако те још једном видим тамо!
- (59) Дајем ти сто евра ако овај аутсајдер постане првак.

Експресиви. Илокуциона поента експресива је у томе да њима говорник изражава своје психолошко/емоционално стање. Типични експресиви су извињење, захваљивање, жаљење, честитање, похвала, прекор и сл.:

- (60) Извините што сам Вас ударио.
- (61) Хвала Вам на помоћи.
- (62) Ала је хладно!
- (63) Свака ти част!
- (64) Примите моје искрено саучешће.
- (65) Како си само могао то да ми урадиш!

За разлику од других врста, код експресива параметар „израженог психолошког стања“ није фиксиран, него може имати различите вредности. Другим речима, док је за друге врсте говорних чинова битно да се њима изражава тачно одређено стање, код експресива то није случај. (Могло би се додати, иако Серл то не чини, да су у питању различита *емоционална* стања. Такође, треба приметити да је код других говорних чинова изражавање одређеног психолошког стања више пратећи аспект, док код експресива то чини њихову суштину, илокуциону поенту).

Серл сматра да се код експресива не може говорити ни о саображавању речи стварности нити о саображавању стварности речима, већ само да говорник унапред узима као неспорну неку чињеницу које се експресив тиче. Ово се, сматра он, у енглеском језику види по специфичном синтаксичком понашању глагола којима се изводе експресиви.² Овде бисмо додали да слично важи и за српски језик: глаголи, глаголско-прилошке и глаголско-придевске конструкције којима се изводе типични експресиви захтевају зависну клаузу са везником *што* (а не са везником *да*): *Извините што / *да сам вас ударио, Жао ми је што / *да нисам дошао, Очајан сам што / *да није дошла* итд.

Декларативи. Илокуциона поента декларатива је у томе да се њиховим изговарањем мења стање/статус нечега о чему се у декларативу говори. Типични декларативи су пресуде, одлуке, објаве, проглашења, именовања и сл.:

- (66) Оптужени се ослобађа свих оптужби.
- (67) Петар Петровић разрешава се дужности директора.

---

² Овакви глаголи не могу се допунити клаузом са везником *that* – уп. *I apologize for stepping on your toe* : **I apologize that I stepped on your toe* итд. (в. Серл 1976: 12).

(68) Проглашавам такмичење отвореним.

(69) Именује се гђа Ана Илић изванредним и опуномоћеним амбасадором Републике Србије при Светој Столици.

Серл (1976: 14) истиче да декларативи по правилу захтевају одређени институционални контекст, скуп на неки начин озваничених, институционализованих услова прикладности, који се морају испунити да би декларатив био делотворан.³ По њему, једини изузетак од овога јесу случајеви у којима говорник даје име некој појави или предмету (нпр. *За овај предмет нема општеприхваћеног назива, али ћу га ја за потребе овог рецепта надаље називати „гњечилица за бели лук“*).

Декларативи су специфични по томе што је код њих саображавање двосмерно: речи се прилагођавају стварности у том смислу што морају верно одражавати садржај одређене одлуке, пресуде и сл.; с друге стране пак, декларативима се успоставља некакво ново стање, па се у том смислу истовремено и стварност прилагођава речима.

Осим тога, декларативи су, како примећује Серл, необични и по томе што не изражавају никакво психолошко стање и што код њих, за разлику од других говорних чинова, не важи услов искрености: можда је и могуће рећи да судија лаже ако проглашава кривим оног за кога зна да није крив, али у самом чину проглашења одлуке нема ничег истинитог нити лажног, без обзира на то да ли је пресуда праведна или није.

Серлова класификација говорних чинова може се представити у следећој табели:

---

³ Наравно, како смо већ видели, сваки говорни чин има своје услове прикладности, али су декларативи специфични по томе што се део тих услова тиче неких институционализованих процедура: пресуда се, на пример, изриче само по правилима која су експлицитно прописана законима и другим прописима. Проглашење победника у неком спорту такође се обавља према чврстим правилима, која најчешће имају експлицитну, писану форму. Исто важи и за различите одлуке, именовања и сл.

ВРСТА ГОВОРНОГ ЧИНА	ИЛОКУЦИОНА ПОЕНТА	СМЕР САОБРАЖАВАЊА / ПРИЛАГОЂАВАЊА	ИЗРАЖЕНО ПСИХОЛОШКО СТАЊЕ	КОНКРЕТНИ ГОВОРНИ ЧИНОВИ
РЕПРЕЗЕНТАТИВИ	Износи се чињеница; представља се неко стање ствари.	Речи се прилагођавају стварности.	Говорникова увереност у нешто	ОБАВЕШТЕЊЕ, ИЗЈАВА, ТВРДЊА, ПРЕТПОСТАВКА, ОБЈАШЊЕЊЕ
ДИРЕКТИВИ	Подстиче се саговорник да уради оно што тражи говорник.	Стварност се саображава речима.	Говорникова жеља да саговорник нешто уради	ЗАХТЕВ, МОЛБА, ПРЕДЛОГ, ПОЗИВ, САВЕТ, ЗАПОВЕСТ, НАРЕЂЕЊЕ, ЗАБРАНА, ПИТАЊЕ
КОМИСИВИ	Говорник се обавезује на неки поступак / понашање у будућности	Стварност се саображава речима.	Говорникова намера да нешто оствари	ОБЕЋАЊЕ, ПРЕТЊА, ОПКЛАДА
ЕКСПРЕСИВИ	Говорник изражава своје (емоционално) стање	–	Различита (емоционална) стања	ИЗВИЊЕЊЕ, ЗАХВАЉИВАЊЕ, ПОХВАЛА, ЖАЉЕЊЕ, ПРЕКОР
ДЕКЛАРАТИВИ	Говорник успоставља ново стање/статус особа или појава о којима говори	Двострук: речи се прилагођавају стварност и стварност се саображава речима.	–	ПРОГЛАШЕЊЕ, ПРЕСУДА, ОБЈАВА, ИМЕНОВАЊЕ

Табела 1. Серлова класификација говорних чинова.

6. Директни и индиректни говорни чинови

Када се посматрају из граматичке перспективе, различите врсте говорних чинова нису равноправне – за неке типове говорних чинова језици имају посебна граматичка обележја, а за неке не. Велика већина језика има специфична обележја за репрезентативе (типично – обавештења) и за две врсте директива чији су типични представници питање и заповест.

Тако је и у српском језику: три основна типа независних реченица – обавештајне, упитне и заповедне – имају карактеристична обележја. Упитне се препознају по упитној интонацији, а обично садрже и неку упитну реч. Заповедне типично имају предикат у облику императива или у конструкцији са речцом *нека*. Обавештајне пак имају неутрални облик, тј. немају ниједно од обележја карактеристичних за упитне и заповедне реченице (о обележјима ових типова реченица в. више у: Поповић 2008: 345–352). То можемо приказати у следећој табели:

ВРСТА РЕЧЕНИЦА	ОБЕЛЕЖЈА (ОБЛИК)	ТИПИЧНА ИЛОКУЦИОНА СНАГА (ФУНКЦИЈА)	ПРИМЕРИ
ОБАВЕШТАЈНЕ	неутрални облик	обавештење	<i>Отворио је прозор.</i>
УПИТНЕ	упитна интонација и/или упитне речи ⁴	питање	<i>Да ли је отворио прозор?</i> <i>Отворио је прозор?</i> <i>Ко је отворио прозор?</i>
ЗАПОВЕДНЕ	облик императива или конструкција са речцом <i>нека</i> и презентом ⁵	заповест	<i>Отвори прозор.</i> <i>Нека отвори прозор.</i>

За разлику од обавештења, питања и заповести, српски језик (а слично је и са већином других описаних језика) нема посебна граматичка средства којима би се обележавали, рецимо, комисиви или декларативи – за обећања или проглашења нема посебног глаголског облика (попут императива за заповести) нити специфичних граматичких речи (попут речце *нека* за заповести или речце *ли* за питања). А ни експресиви као врста немају своје опште граматичко обележје (имају их само поједине врсте експресива, в. Поповић 2008: 349–350).

Као што се види из табеле, три основна типа независних реченица у директној су вези са одређеним говорним чиновима: обавештајнима се типично изводи говорни чин обавештења, упитнима говорни чин питања, а заповеднима говорни чин заповести. У таквим случајевима, кад између говорног чина и облика реченица постоји директна веза, тј. кад се обавештење реализује обавештајном реченицом, питање упитном реченицом, а заповест заповедном реченицом, говоримо о **директним говорним чиновима**.

⁴ Упитне реченице могу имати и друга обележја, али су она карактеристична за специфичне врсте питања (о томе в. више у: Поповић 1998: 24; 2008: 347–348).

⁵ Заповедне реченице имају и друга обележја, попут речце *да* са облицима презента или перфекта, али се њима изводе само специфични типови директива, попут строге забране, претеће заповести и сл. (в. Поповић 2008: 348–350).

Међутим, могуће је и то да се реченицом одређеног типа изврши говорни чин који није у директној вези са њеним обликом. Нарочито је чест случај у ком се заповест или захтев не врши заповедном, него упитном реченицом:

(70) Можеш ли да отвориш прозор?

Иако је реченица у примеру (70) упитна, говорник не тражи да му саговорник саопшти информацију о својој способности, већ захтева од њега да отвори прозор. Овде, дакле, постоји раскорак између реченичне *форме* и стварне комуникативне *функције* исказа, тј. говорног чина који је извршен – реченица има упитни облик, али се њоме врши говорни чин захтева. У оваквим случајевима говоримо о **индиректним говорним чиновима**. У конкретном случају, реч је индиректном захтеву.

Индиректни захтев може се извршити и исказом који чини обавештајна реченица. На пример, ниједан од следећих исказа у одговарајућем контексту не би имао илокуциону снагу обавештења, него захтева ('Утишај телевизор'):

(71) Телевизор је прегласан.

(72) Сви су већ легли.

(73) Нисмо глуви!

Ако се пак обавештењем од саговорника тражи информација, реч је о индиректном питању:

(74) Интересује ме колико коштају ове оловке. (= Колико коштају ове оловке?)

(75) Не разумем зашто сте то урадили. (= Зашто сте то урадили?)

Како смо већ рекли, индиректним говорним чиновима најчешће прибегавамо онда кад треба изрећи захтев или неки сличан говорни чин. Штавише, постоји низ конвенционализованих начина да се захтев изрекне индиректно, упитном, а не заповедном реченицом:

(76) Можете ли да ми додате нож?

(77) Да ли бисте били љубазни да ми додате нож?

(78) Могу ли да Вас замолим да ми додате нож?

(79) Да ли бих могао да Вас замолим да ми додате нож?

Овакве конвенције налазимо у многим језицима и оне су, најкраће речено, последица потребе да у комуникацији покажемо да уважавамо саговорника и његову слободу да се понаша онако како жели. Оваквим феноменима бави се теорија учтивости, о којој говоримо у следећем одељку.